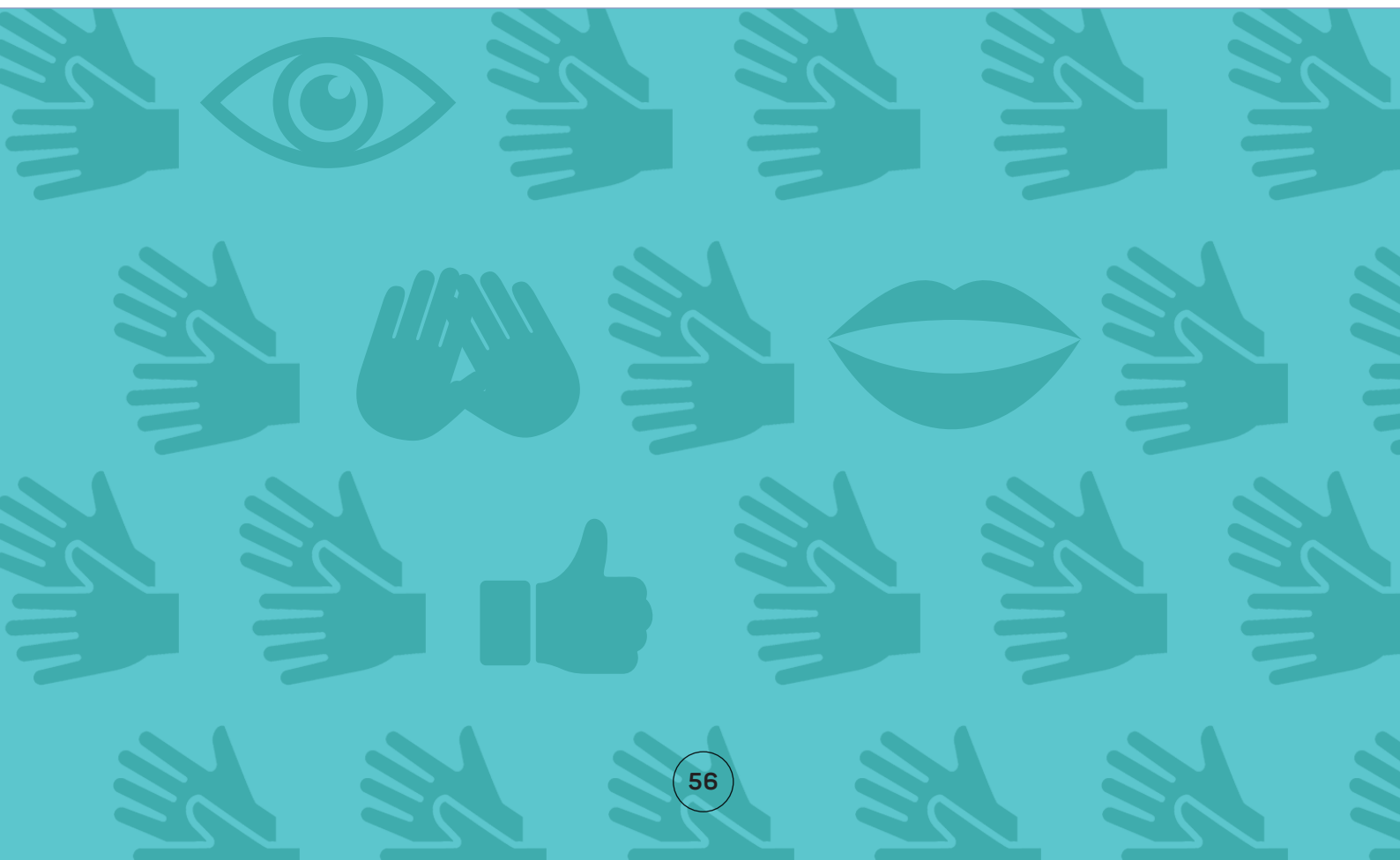

7.

DET SVENSKA TECKENSPRÅKET

Det finns inte bara ett teckenspråk utan många, i olika länder i världen. Varje land har sitt eget. Det svenska teckenspråket är det som används i Sverige.

Språkbrukarna

Det svenska teckenspråket talas huvudsakligen av döva och hörselskadade personer, men även av hörande personer. Det finns inga säkra uppgifter på hur många som talar svenskt teckenspråk, men det finns uppskattningar. Enligt lingvisten Mikael Parkvall finns det omkring 13 000 modersmålstalare av svenskt teckenspråk. Av dessa är omkring 8 000 födda döva eller har förlorat hörseln i tidig ålder. Det finns också hörande barn till **teckenspråkiga** föräldrar som växer upp med svenskt teckenspråk som modersmål. De utgör omkring 5 000 personer, så ungefär 40 procent av modersmålstalarna i svenskt teckenspråk är hörande.

Många personer lär sig teckenspråk senare i livet, t.ex. hörselskadade ungdomar, hörande föräldrar till döva barn eller hörande personer som använder svenskt teckenspråk i sitt arbete. Räknar man med dessa individer är det betydligt fler som talar svenskt teckenspråk.

Språket överförs till övervägande del mellan generationer utanför familjen. De flesta döva barn föds i familjer där föräldrar och syskon är hörande och aldrig har varit i kontakt med teckenspråk tidigare. Eftersom svenskt teckenspråk inte är föräldrarnas första språk, blir personer utanför familjen viktiga språkliga förebilder för barnet. Det kan vara teckenspråkig skolpersonal och jämnåriga teckenspråkiga barn i förskola och skola.

Var talas språket?

De flesta döva bor i storstadsregionerna. I Örebro finns många teckenspråkiga, eftersom där finns både riksgymnasium och specialskola för döva och hörselskadade. I specialskolorna Lund, Vänersborg och Härnösand och däromkring bor det också många teckenspråkiga, samt i Leksand där det finns en folkhögskola för döva och andra som vill lära sig teckenspråk.

Regional variation

Att dövskolor har funnits på olika håll i Sverige har lett till att tecken för samma begrepp sett olika ut i olika delar av landet. Ett exempel är tecknet för våffla, som det finns minst fyra **teckenvarianter** för. Tecken för apelsin och räb finns också i flera varianter. Men att kalla det för dialekter är att gå för långt. Skillnaderna syns bara i tecknens utförande, inte i grammatiken eller språkmelodin, som i talade språk. Därför talar man hellre om regional variation.

Skillnader i språkbruket finns mellan äldre och yngre generationer och sociala grupperingar. I dag är skillnaderna mindre än förr, eftersom kontakten mellan teckenspråkiga från olika landsdelar är tätare. Det svenska teckenspråket syns också på TV och används i sociala medier, vilket gör att språkbruket blir mer likt i hela landet.

Riksteatern Crea ger föreställningar på teckenspråk, här pjäsen "Superhjältar".

Dövas kultur

Den gemenskap som uppstått mellan döva kallas för dövas kultur. Kärnan i dövulturen är språket, det svenska teckenspråket, men också den erfarenhet det innebär att leva i ett talspråkligt samhälle. Genom teckenspråk kan man uttrycka sig obehindrat och känna samhörighet. Döva arrangerar egna kulturella evenemang som teater, filmfestivaler, föreläsningar samt egna idrottsarrangemang. I Sverige finns det en etablerad teaterensemble, Riksteatern Crea (tidigare Tyst teater), som sedan 1977 är en del av Riksteatern. "Dövas filmfestival" i Stockholm har arrangerats sedan år 2000. Ett viktigt arrangemang är Dövas dag, som runtom i världen firas den fjärde söndagen i september varje år (i Sverige den tredje söndagen). Då träffas döva i hela landet och lyssnar på föredrag och deltar i olika aktiviteter, men framför allt umgås med andra teckenspråkiga. Det finns också en lång tradition av internationellt utbyte med döva i andra länder, inte minst i nordiska sammanhang.

Likheter mellan nordiska teckenspråk

Det finns inget gemensamt teckenspråk för hela världen, utan ett i varje land. En del länder har flera teckenspråk, till exempel Finland. Men visst finns det likheter mellan de nordiska teckenspråken.

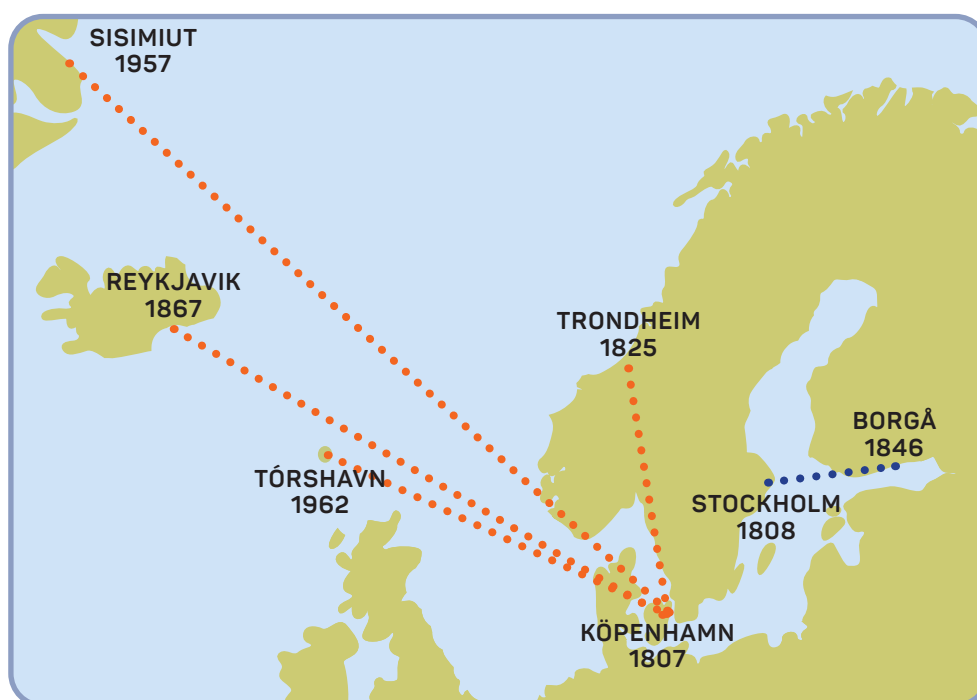
Det finska och det finlandssvenska teckenspråket anses vara besläktade med det svenska. Sedan mitten av 1800-talet fanns det elever från Finland på Manillaskolan, en dövskola i Stockholm. När eleverna återvände hem tog de med sig en del tecken som de lärt sig i Sverige och som därmed blev en del av teckenspråken i Finland. Men även om det finns beröringspunkter mellan svenskt

och finskt teckenspråk så innebär det inte att döva förstår varandra utan besvär. Inlånade svenska tecken har anpassats till det finska teckenspråket och utvecklats efter finska förhållanden. Svenska och finlandssvenska teckenspråkiga personer har lättare att förstå varandra.

En liknande relation finns mellan danskt och norskt teckenspråk. Norska elever som gick i dövskolan i Köpenhamn tog med sig tecken som de lärt sig i Danmark när de återvände hem. Även teckenspråken på Färöarna, Grönland och Island anses ha påverkats av det danska teckenspråket.

Det är osäkert om man kan använda släktskapsbegreppet för tecknade språk. Språken har inte utvecklats från ett gemensamt språk. Istället kan man säga att det skedde inlåning av tecken mellan teckenspråken under 1800- och 1900-talet när dövskolor etablerades i Norden. En del elever som gick i en dövskola i ett grannland blev sedan lärare i sina hemländer, vilket påskyndade denna process.

Genom dövundervisningen spreds teckenspråken mellan de nordiska länderna.

Språkets historia

Det finns inga säkra uppgifter om hur länge det svenska teckenspråket har funnits, men någon form av teckenspråk har talats så länge det har funnits döva personer. I en skriftlig handling från 1759 hos Kungliga Vetenskapsakademien nämns en döv person i Kalmar, som sägs kunna läsa och skriva samt utföra matematiska räkneoperationer som addition och subtraktion. ”Han tecknar dessutan väl sina tankar, som merendels dumbar pläga¹, i synnerhet för dem som äro vane vid honom.” Sverige var fortfarande ett bondesamhälle och avstånden mellan döva var stora, så förmodligen var kontakterna mellan döva begränsade. Istället användes någon form av hemmagjort teckenspråk inom familjen eller i byn.

1 som merendels dumbar pläga betyder ”som de flesta stumma brukar”

Normering

När internatskolor för döva inrättades under 1800-talet samlades döva barn från olika delar av landet och på så sätt utvecklades ett gemensamt språk. Att svenskt teckenspråk användes mellan eleverna innebar inte att undervisningen skedde på svenskt teckenspråk. Under en lång period från 1860-talet till 1980-talet skedde undervisningen främst på talad svenska. Eleverna var tvungna att avläsa lärarna på läpparna. Teckna fick de göra på rasterna och på fritiden. När eleverna lämnade skolan stannade en del kvar på orten och bildade dövföreningar, den äldsta grundades i Stockholm 1868. Den tätare kontakten mellan döva ledde till att det svenska teckenspråket normerades.

Språkets struktur

Det svenska teckenspråket är ett visuellt språk som innebär att det uppfattas med synen. Det gör att man kan uppfatta flera språkliga signaler samtidigt, vilket tecknade språk utnyttjar. För att uppfatta språket riktar man framför allt blicken på ansiktet hos den som tecknar, inte på händerna som många tror. Ansiktsuttrycken är viktiga för förståelsen.

Tecknets uppbyggnad

Tecken utförs med en eller två händer. Tecken kan utföras i kontakt mellan händerna, på ett ställe på kroppen eller i ett neutralt läge framför kroppen. Det finns 38 handformer som används i svenskt teckenspråk. Dessa kallas artikulatorer. De rörelser som händerna utför kallas **artikulation**. De ställen som tecknen utförs på kallas för artikulationsställen.

Även munnens rörelser bidrar med betydelse och är ibland nödvändiga att använda för att skilja en del tecken från varandra, t.ex. ÄGG och PÅSK som tecknas på samma sätt. En del tecken har munrörelser som är inlånade från talad svenska och en del tecken har munrörelser som bara finns på teckenspråk. De senare är obligatoriska för vissa tecken som till exempel VET-INTE, STICKA-IVÄG, och kallas ibland för **genuina tecken**.

Teckenbildning

Många tecken avbildar föremål eller rörelser. Exempelvis tecknet för ELEFANT vilket föreställer snabeln. Ett rörelsehärmande tecken är SÅG, där ena handen efterliknar sågklingan som rör sig fram och tillbaka.

När man uttrycker flertal sker det genom en upprepad rörelse, som i tecknet KOMPIS(AR) eller en horisontell rörelse som i tecknet MÅNDAG(AR). Ofta tecknar man MÅNGA framför substantivet för att visa att det är flera.

För att markera tid lägger man till ett tecken för t.ex. IGÅR, IMORGON eller hjälpverb som SKA som beskriver framtiden.

Ordföljd

Det svenska teckenspråket har i grunden samma ordföljd som svenska. En påståendesats inleds med ett subjekt, därefter kommer verbet och slutligen ett objekt om det finns ett sådant. Ex: En kvinna köper en bil, blir på teckenspråk KVINNA KÖPER BIL.

När man ställer en fråga på svenska byter subjektet och verbet plats. Man påstår *Jag är glad* men frågar *Är du glad?* I svenskt teckenspråk sker ingen sådan ordföljdsändring. **Teckenföljden** PAPPA SNÄLL används både i ett påstående och i en fråga. Hur vet man då om det är ett påstående eller en fråga? Frågor som besvaras med ja eller nej markeras med höjda ögonbryn. Andra frågor kan ha ett frågeordstecken som VAD, HUR eller VARFÖR, och då visar man det med ihopdragna ögonbryn: VAD HETER DU?

Teckenrummet bidrar med betydelse

Området framför den tecknades kropp kallas för **teckenrummet**. Genom att rikta tecken eller peka till områden framför kroppen kan man referera till olika personer eller föremål.

Även huvudvridning och blickriktning bidrar med betydelse. Genom att vrida kroppen och rikta blicken till områden framför kroppen visar man att det är någon som utför en handling eller säger något.

Handalfabetet

Många har någon gång kommit i kontakt med **handalfabetet** i svenskt teckenspråk. Kanske har man lärt sig bokstavera sitt namn eller några svenska ord. Tvärtemot vad många tror har handalfabetet inte så stor roll i det svenska teckenspråket.

Det svenska handalfabetet skapades av dövlararen Per Ahron Borg som grundade Manillaskolan i Stockholm i början av 1800-talet. Målet med handalfabetet var att lära ut svenska till döva elever. Handformerna skapades utifrån det svenska alfabetet och liknade bokstävernas utseende i skrift.

Handalfabetet används i regel för att stava namn och för att referera till vissa svenska ord. Det förekommer också översättningslån från svenskan via handalfabetet, så kallade **bokstaverade tecken**.

Teckenordböcker

Den första teckenordboken publicerades i bokform 1916. Den innehöll bilder av cirka 400 tecken och en liten grammatikbeskrivning.

I början av 1970-talet gjordes ett försök att bestämma vilka tecken som ska användas i det svenska teckenspråket. En teckenspråkskommitté fick i uppgift att ”normera detta språk, dvs. utvälja de tecken som anses bäst och mest spridda

Den första svenska teckenspråksordboken.

över hela landet”². Utgångspunkten var Svenska Akademiens ordlista. De ord som man kunde hitta motsvarande tecken för hamnade i teckenordboken.

1997 publicerade Sveriges Dövas Riksförbund en tjock, tryckt bok i A4-format som fick namnet ”Svenskt teckenspråkslexikon”. Det som var nytt var att tecknen presenterades utifrån tecknens **handform**, läge och rörelse. I de tidigare teckenordböckerna sorterades tecknen i alfabetisk ordning efter de svenska uppslagsorden. En digital version av lexikonet togs fram av Stockholms universitet 2001 och blev en del av det svenska teckenspråkslexikonet på nätet.

Det nätbaserade ”Svenskt teckenspråkslexikon” är den mest omfattande ordboken hittills. 2018 bestod den av 16 000 publicerade tecken. Man kan söka på ämnesområde, handform, läge, region, bokstaverade tecken, genuina tecken och mindre vanliga tecken.

Är svenskt teckenspråk ett nationellt minoritetsspråk?

I språklagen står det att ”den som är döv eller hörselskadad och den som av andra skäl har behov av teckenspråk ska ges möjlighet att lära sig, utveckla och använda det svenska teckenspråket”.

Svenskt teckenspråk anses ha samma ställning som de nationella minoritetsspråken i språklagen. I praktiken skiljer det sig dock åt, eftersom andra lagar ger starkare stöd för de nationella minoritetsspråken, t.ex. skollagen och skolförordningen.

Nej, det svenska teckenspråket räknas inte till de nationella minoritetsspråken. I mitten av 1990-talet utredde minoritetsspråkskommittén vilka minoriteter och språk som skulle få officiell ställning i Sverige. Kommitténs ställningstagande blev:

Även om döva själva ser sig som en språklig och kulturell minoritet med teckenspråket som en viktig del av dövulturen, kan teckenspråkets funktion enligt vår uppfattning inte i första hand ses som kulturell. Språket får snarare i första hand ses som ett kommunikationsmedel för döva, ett sätt för döva att trots sitt handikapp kunna kommunicera med omgivningen (SOU 1997:192, s. 95).

² Citat från Teckenordbok (Sveriges Dövas Riksförbund 1971).

Tolkning under politikerveckan i Järva, utanför Stockholm.

Minoritetskommittén ansåg att teckenspråk är ett språk som döva personer använder för att de inte kan höra. Intresseorganisationer för döva påpekade att teckenspråk är ett eget språk – inte en ersättning för talat språk.

I dag är kunskapen om det svenska teckenspråket och dövas levnadsvillkor bättre hos allmänheten. Det finns knappast någon som ifrågasätter att det svenska teckenspråket är ett språk. Däremot är uppfattningen att döva i första hand har en funktionsnedsättning fortfarande utbredd. Inom döv världen kallas detta för den ”medicinska synen”, eftersom den utgår från dövheten som en brist som behöver rättas till. För teckenspråkiga döva själva är det inte hörselnedsättningen som är det centrala, utan den språkliga och kulturella gemenskapen.

När det gäller språkundervisning är villkoren desamma för det svenska teckenspråket som för alla andra minoritetsspråk, dvs. att kommunen är skyldig att ordna modersmålsundervisning i ett språk om det är minst fem elever i kommunen som önskar det. En del kommuner tolkar lagen mer välvilligt och tillåter modersmålsundervisning även om det bara är en eller två elever som vill läsa svenskt teckenspråk som modersmål. Andra kommuner är mer strikta.

Bland hörselskadade elever går en majoritet i den vanliga svenska grundskolan och många av dem vill lära sig svenskt teckenspråk. De omfattas inte av modersmålsundervisning. Istället kan de välja svenskt teckenspråk som språkval, men det sker oftast på nybörjarnivå tillsammans med hörande elever som har sämre förkunskaper. Ämnet Teckenspråk för hörande är inte anpassat för döva och hörselskadade elever.

Även om det finns en språklag så innebär det inte att allt fungerar som det ska. Det finns stora brister vad gäller tillgång till tolkar inom arbetslivet och döva barns tillgång till teckenspråk. Intresseorganisationer arbetar aktivt för att livsvillkoren för döva och hörselskadade ska bli bättre.

Det svenska teckenspråkets framtid

I en del länder är teckenspråk hotade språk. Förutom det finlandssvenska teckenspråket finns det många små lokala teckenspråk som är utrotningshotade, t.ex. teckenspråk som används av inuiter i Kanada eller av mayaindianer i Mexiko. Men även större teckenspråk som danskt, österrikiskt och australiensiskt teckenspråk anses vara sårbara. En orsak till det är att undervisning av döva inte längre sker på skolor där teckenspråk används. Istället får eleverna undervisning på landets talade språk med hjälp av hörselteknik.

Svenskt teckenspråk anses inte vara ett hotat språk. Undervisning av döva elever sker i tvåspråkiga skolor där eleverna får lära sig både teckenspråk och svenska. Även om antalet elever i specialskolan under en lång tid har minskat till nästan hälften, har trenden nu brutits och elevantalet ökar.

På Språkrådet, som är en avdelning inom Institutet för språk och folkminnen, finns det språkvårdare i svenskt teckenspråk. Språkrådet svarar på frågor om det svenska teckenspråket, publicerar teckenlistor med t.ex. samhällsord och har en grammatikbeskrivning på webben. De gör undersökningar om hur myndigheter informerar på det svenska teckenspråket och om barns tillgång till svenskt teckenspråk.

FRÅGOR

- Hur tecknas GYMNASIET, LÄSA och TECKENSPRÅK?
(Se www.teckensprakslexikon.su.se)
- Varför är inte svenskt teckenspråk ett nationellt minoritetsspråk?
- Nämn minst en möjlighet och ett problem för svenskt teckenspråk, i dag eller i framtiden.
- Hur ser framtiden ut för övriga teckenspråk i Norden? I världen?
Motivera svaret.